

Informacione tehnologije u službi zaštite deteta u krivičnom postupku

Rezime

Načelo procesna protektivnosti, zajedno sa načelom najboljeg interesa deteta, predstavlja horizontalni princip čija primena, počev od prvog kontakta deteta sa organom postupka, predstavlja ultimativni princip koji se ogleda u čitavom nizu mehanizama koji imaju za cilj sprečavanje, umanjenje ili otklanjanje štetnih posledica koje učešće u deteta u krivičnom postupku potencijalno može doneti. Jedan od najefikasnijih mehanizama, prepoznatih relevantnim međunarodnim standardima i sve rasprostranjenije korišćenih u praksi, jeste i upotreba informacionih, odnosno digitalnih tehnologija kao sredstva procesne zaštite deteta. Imajući ovo u vidu, autori se u radu osvrću na relevantne međunarodne standarde, nacionalni normativni okvir i strateške dokumente koji uređuju upotrebu informacionih tehnologija, a prvenstveno video linka u krivičnim postupcima u kojima učestvuju deca, a naročito kao žrtve i/ili svedoci krivičnih dela. Autori se posebno osvrću na višegodišnje pokušaje uspostavljanja održivih mehanizama koji bi omogućili da svedočenje deteta putem video linka postane ustaljena praksa, a ne izuzetak.

Ključne reč: maloletnici, deca, video link, zaštita žrtava, deca u krivičnom postupku

1 Dr Ivana Stevanović je viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, ivanacpd@gmail.com
2 Dr Milica Kolaković-Bojović je viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, kolakius@gmail.com

1. Uvod

Polazeći od odredaba čl. 16, 142, 145, 167 i 194, Ustava Republike Srbije³ koji predviđaju da je Ustav najviši pravni akt Republike Srbije, dok svi zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji moraju biti saglasni sa Ustavom, kao i da su potvrđeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava deo pravnog poretka Republike Srbije (RS) i ne smeju biti u suprotnosti sa Ustavom, dok zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, proizilazi da je položaj maloletnika kao učinilaca, žrtava i svedoka u okviru krivičnog pravnog sistema RS određen je, kako odredbama Ustava kao najvišeg pravnog akta, tako i standardima propisanim potvrđenim međunarodnim ugovorima – kako onim koji su po svom fokusu (relativno) usko vezani za prava deteta, tako i onim opšteg karaktera, opšteprihvaćenim principima međunarodnog prava, zakonima i drugim opštim aktima, pri čemu pravni sistem RS ne poznaje koncept organskih zakona, pa se hijerarhijski odnos normi unutar nacionalnog zakonodavstva uspostavlja eksplicitnim propisivanjem statusa *lex specialis* na nivou čitavog zakona ili u pogledu pojedinih njegovih odredaba. (Kolaković-Bojović, 2021)

Uzimajući u obzir sve navedeno, uokviren principima sadržanim u Ustavu RS⁴, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim principima međunarodnog prava, Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnog pravnog zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: ZMUKD, Zakon o maloletnicima)⁵ koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, predstavlja primarni izvor prava kojim se reguliše krivičnog pravnog status maloletnika, dok se na sva pitanja koja nisu eksplicitno uređena ovim zakonom, primenjuju odredbe Krivičnog zakonika⁶, Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP)⁷, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija⁸, Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera⁹, Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima¹⁰, kao i Zakona o policiji¹¹, pri čemu je neophodno da nisu u suprotnosti sa odredbama Zakona o maloletnicima (član 4. ZMUKD). (Karović, Protić, Kolaković-Bojović, Paraušić, & Drndarević, 2020)

Veliki značaj u procesu kreiranja i sadržini odredaba kaznenog zakonodavstva, u poslednjih deceniju ipo imaju i procesi EU integracija i usklađivanja sa relevantnim međunarodnim standardima, čija je sadržina i dinamika bliže određena nizom dokumenata javnih politika, kako onih koji pokrivaju pojedina pregovaračka poglavlja (poput poglavlja 23 i 24), tako i oni koji su posvećeni reformi određenih oblasti poput pravosuđa, prava žrtava, procesuiranja ratnih zločina, unapređenja prava nestalih lica, sprečavanja specifičnih vidova nasilja (npr. u porodici) i zaštite naročito osetljivih kategorija građana (poput žena, dece, pripadnika nacionalnih

3 Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", broj 98/2006.

4 Na osnovu Ustava Republike Srbije deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti; deca su zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja (član 64. st. 1. i 3). Ustav garantuje posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja i deteta (član 66) i mogućnost odstupanja od načela javnosti postupka radi zaštite interesa maloletnika (član 32.). Pored navedenih, za krivičnog pravnog položaj maloletnika relevantne su i druge odredbe Ustava kojima su propisane procesne garancije od značaja za položaj lica okrivljenih za izvršenje ili oštećenih krivičnim delom.

5 Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela, "Službeni glasnik RS", broj 85/2005.

6 Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", br. 85/05, 88/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/09, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

7 Zakonik o krivičnom postupku, "Službeni glasnik RS", br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19 i 27/21-US i 62/21-US.

8 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, "Službeni glasnik RS", br. 44/14 i 35/19.

9 Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, "Službeni glasnik RS", br. 44/14 i 87/18.

10 Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima ("Službeni glasnik RS", broj 32/13)

11 Zakon o policiji, "Službeni glasnik RS", br. 6/16, 24/18 i 87/18.

manjina.¹² Svi ovi dokumenti insistiraju na daljim izmenama materijalnog i procesnog krivičnog zakonodavstva, (Stevanović & Vujić, Međunarodnopravni standardi o krivičnopravnim instrumentima zaštite oštećenih lica i razlozi neophodnosti njihove implementacije u nacionalno krivično zakonodavstvo, 2020) a sa ciljem podizanja nivoa procesne zaštite maloletnika koji se u krivičnom postupku javljaju u svojstvu oštećenih i svedoka, kao i radi uspostavljanja sveobuhvatnog i održivog sistema podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela, (Kolaković-Bojović, Turanjanin, & Tilovska Kechehi, 2018) (Kolaković-Bojović, Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazneno zakonodavstvo Republike Srbije, 2020) uključujući i naročito osetljive kategorije žrtava u koje spadaju i deca. (Kolaković-Bojović, 2017)

Kako izvori međunarodnog prava koji su, u skladu sa gore pojašnjenim mehanizmom direktno primenjivi u pravom sistemu Republike Srbije, tako i pomenuti dokumenti javnih politika, predviđaju upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija kao mehanizma zaštite deteta u krivičnom postupku, u značajno većem obimu nego što važeće odredbe ZMUKD-a i ZKP-a dozvoljavaju a praktičari primenjuju.

Pored pomenutih težnji usmerenih na dalje usaglašavanje normativnog okvira sa međunarodnim standardima u oblasti pravde po meri deteta, u prethodnom periodu učinjeni su i određeni pomaci u pogledu stvaranja infrastrukturnih preduslova za zaštitu dece u krivičnom postupku i to kroz formiranje mobilnih timova, čija održivost, nažalost nije obezbeđena, kao i kroz nabavku opreme za prenos slike i zvuka koja omogućava davanje iskaza putem video linka. (Kolaković-Bojović, 2018) Dodatno, ne manje važan preduslov za upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija kao instrumenta zaštite dece u krivičnom postupku, pored adekvatnog normativnog okvira i savremene opreme, nesumnjivo predstavlja i kontinuirano unapređenje neophodnih znanja i veština profesionalaca koji kao pripadnici policije, sudije, tužioci ili advokati, postupaju u predmetima u kojima se kao pojavljuju deca. (Kolaković-Bojović, 2015)

2. Međunarodni standardi koji uređuju upotrebu informacionih tehnologija u svrhu zaštite deteta u krivičnom postupku

Pitanje upotrebe informacionih tehnologija u kontekstu pravosuđa po meri deteta široko je zastupljeno u svim ključnim izvorima međunarodnih standarda koji su u ovoj oblasti usvojeni u prethodne dve decenije, kako u onim univerzalnog karaktera čiji su tvorac ugovorna tela, organi i specijalizovane agencije UN, tako i u regionalnom kontekstu, kroz zakonodavnu aktivnost Evropske unije i instrumente usvojene od strane Komiteta Ministara Saveta Evrope. Iako je osnov za upotrebu ovih sredstava moguće pronaći i u univerzalnim i regionalnim instrumentima čiji fokus nije pretežno na pravima deteta, ono predstavlja neizostavni element svih savremenih izvora standarda u oblasti pravde po meri deteta.

12 Za sveobuhvatniju listu relevantnih dokumenata javnih politika vidi (Karović, Protić, Kolaković-Bojović, Paraušić, & Drndarević, 2020)

2.1. UN standardi u oblasti pravde po meri deteta

Inicijalne korake ka uvođenju upotrebe informacionih tehnologija u upotrebu u krivičnim postupcima u kojima se pojavljuju deca, moguće je pronaći još u **Smernicama za delovanje na decu u sistemu krivičnog pravosuđa 1997/30** koje je 1997. godine usvojio ECOSOC. (ECOSOC, 1997) Smernice u par. 49-50 navode da je deci svedocima potrebna pomoć u sudskom i upravnom postupku. Države treba da preispitaju, procene i po potrebi poboljšaju položaj dece kao svedoka krivičnih dela u svom dokaznom i procesnom zakonu kako bi se osiguralo da prava deteta budu u potpunosti zaštićena. U skladu sa različitim zakonskim tradicijama, praksama i pravnim okvirom, treba izbegavati direktan kontakt između deteta žrtve i počinioca tokom procesa istrage i gonjenja, kao i tokom suđenja što je više moguće. Smernice naglašavaju da bi države trebalo da razmotre, ako je potrebno, izmene krivičnih zakonika kako bi se, između ostalog, omogućilo video snimanje svedočenja deteta i izvođenje video snimka svedočenja na sudu kao zvanični dokaz. (ECOSOC, 1997)

Isto telo Ujedinjenih nacija, u Smernicama o pravosudnim pitanjima koja uključuju decu žrtve i svedoke krivičnih dela, donetim 2005. godine, nabrajajući mere koje profesionalci treba da primene u okviru dostojanstvenog i saosećajnog postupanja prema deci, navode sledeće:

(a) Ograničiti broj razgovora: treba primeniti posebne postupke za prikupljanje dokaza od dece žrtava i svedoka kako bi se smanjio broj razgovora, izjava, saslušanja i, posebno, nepotreban kontakt sa pravosudnim postupkom, na primer putem upotreba video zapisa;

(b) Osigurati da deca žrtve i svedoci budu zaštićena, ako su u skladu sa pravnim sistemom i uz dužno poštovanje prava odbrane, od unakrsnog ispitivanja od strane navodnog učinioca: po potrebi treba razgovarati sa decom žrtvama i svedocima, i ispitati na sudu, van vidokruga navodnog počinioca, a treba obezbediti odvojene čekaonice suda i prostore za privatni razgovor;

(c) Osigurati da se dete žrtve smatra osetljivim svedokom i omogućiti vršenje nadzora od strane sudija, olakšati svedočenje i smanjiti potencijalno zastrašivanje, na primer korišćenjem svedočenja ili imenovanjem psiholoških stručnjaka. (ECOSOC, 2005)

Za razliku od pomenuta dva dokumenta koji su prepoznali primenu mehanizma snimanja iskaza, razvoj novih tehnologija reflektovan je i u **Opštem komentaru broj 24(2019)** uz Konvenciju o pravima deteta o pravima deteta u sistemu pravosuđa po meri deteta kojim se menja Opšti komentar br. 10(2007), koji odlazi korak napred, i sagledava i pozitivne i negativne aspekte primene novih tehnologija, navodeći u par. 112. da treba razmotriti i korišćenje novih tehnologija kao što su „sudska svedočenja“ preko video snimaka, a istovremeno imati u vidu rizike koje nose neke druge tehnologije, kao što je recimo DNK profilisanje. Stalno treba iznova razmatrati šta je to što daje rezultate. (CRC, 2019)

Usvajanjem Opšteg komentara broj 25, uz Konvenciju o pravima deteta o pravima deteta u vezi sa digitalnim okruženjem, u martu 2021. godine, Komitet za prava deteta načinio je veliki korak u sagledavanju nove, digitalne realnosti koja nas okružuje, a koja ostvaruje najrazličitije vrste uticaja na decu, koji se kreću od podsticaja razvoju njihovih znanja, veština i kreativnosti, pa sve do generisanja brojnih izvora opasnosti i zloupotreba. U tom smislu, i sam opšti komentar adresira nekoliko tačaka od značaja za temu ovog rada: Poglavlje VII pojašnjava digitalno okruženje poligon za verbalno, seksualno i druge vidove nasilja ili za vrbova-

nje dece za potrebe različite vidove eksploatacije, dok Poglavlje V(K) (Pristup pravdi i pravni lekovi, paras. 43-49) obrađuje mehanizme zaštite od zloupotrebe, odnosno reakcije i podrške u situaciji kada je do zloupotrebe već došlo. Najzad, Poglavlje XII (B) se bavi posebnim zaštitnim merama u kontekstu primene digitalnih tehnologija u zaštite deteta od sekundarne viktimizacije i kao takvo je od velikog značaja za predmet ovog rada.

Poglavlje V(K), par. 43 prepoznaje teškoće otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela učinjenih na štetu deteta u digitalnom okruženju, naročito u kontekstu potrebe da se u sklopu od ovih aktivnosti zahteva od dece da otkriju osetljive ili privatne aktivnosti na mreži, ali i izostanka prijavljivanja zbog straha od odmazde vršnjaka ili socijalne isključenosti. Komentar insistira na uspostavljanju mehanizama prijavljivanja ovog tipa krivičnih dela koji su lako dostupni i poznati deci a koji obezbeđuju poverljivost. Ovu odredbu trebalo bi tumačiti u kontekstu uvođenja aplikacija i digitalnih alata koji bi omogućili deci besplatno (pravno) savetovanje i prijavljivanje krivičnog dela. Opšti komentar insistira na tome da usluge savetovanja dece ne smeju biti uslovljene prethodnim obaveštavanjem ili saglasnošću roditelja, budući da je neretko, upravo strah deteta od reakcije roditelja, najснаznija kočnica u prijavljivanju viktimizacije. Ovakvi mehanizmi mogli biti upotrebljeni i za potrebe pružanja specijalizovane podrške deci žrtvama čija su prava povređena u ili kroz digitalno okruženje. komitet takođe prepoznaje potrebu međunarodne i inter resorne saradnje i jačanja kapaciteta u pogledu prepoznavanja i zaštite dece žrtava u digitalnom okruženju, čime bi se sprečila reviktimizacija i sekundarna viktimizacija deteta u kontekstu krivičnog postupka, koja neretko nastaje usled nedovoljnog poznavanja informacionih tehnologija, digitalnog okruženja i mehanizama njihovog delovanja kao sredstva i/ili okruženja viktimizacije deteta. Komentar takođe prepoznaje obavezu države da uspostavi reparativne mehanizme za decu žrtve u digitalnom okruženju, uključujući i garancije da viktimizacija neće biti ponovljena (par. 46). Najzad, opšti Komentar broj 25 prepoznaje i potrebu da mehanizmi informisanja deteta o pravima i mehanizmima zaštite u vezi sa povredom prava u digitalnom okruženju, treba da budu prilagođeni ne samo jeziku koje dete razume, već u pogledu modaliteta dostupnosti. U praksi, ovo bi značilo da bi takve informacije trebalo da budu dostupne u obliku i na mestima koji su kompatibilni okruženju u kome vrebа opasnost (društvene mreže, digitalne platforme za pregled multimedijalnih sadržaja, itd), ali i na drugim mestima (u digitalnom i realnom okruženju) tako da ih sa lakoćom mogu saznati roditelji, odnosno staratelji deteta. Iako to opšti komentar ne čini na ovom mestu, važno je prepoznati i dostupnost informacija i edukaciju profesionalaca koji su u kontaktu sa decom u kontekstu obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i sporta i drugih vidova organizacije slobodnog vremena deteta, budući da su upravo oni neretko u poziciji da prepoznaju da je dete žrtva nasilja.

Poglavlje XII(B) Opšteg komentara, posvećeno je, između ostalog i digitalizaciji postupka kao mehanizmu zaštite od sekundarne viktimizacije. Naime, Opšti komentar skreće pažnju na problem upotrebe digitalnih tehnologija u kontekstu nadzornih sistema, softvera za prepoznavanje lica ili procenu rizika, koji se koriste u istrazi i procesuiranju krivičnih dela, a u kontekstu potencijalnog kršenja prava na privatnost i dostojanstvo deteta. Komitet priznaje da, tamo gde digitalizacija sudskih postupaka dovodi do nedostatka ličnog kontakta sa decom, to može imati negativan uticaj na mere rehabilitacije i restorativne pravde zasnovane na razvijanju odnosa sa detetom. U takvim slučajevima, a takođe i kada su deca lišena slobode, države ugovornice treba da obezbede lični kontakt kako bi olakšale deci sadržajnu i saradnju sa pravosudnim organima i nesmetanu rehabilitaciju. (par. 120) Ovakva odredba zapravo predstavlja neku vrstu postavljanja „graničnog kamena“ preko kog ne bi trebalo da pređe digitalizacija

postupka, odnosno prepoznavanje potencijalno negativnih strana upotrebe modernih tehnologija u sudskim postupcima.

2.2. Savet Evrope i upotreba informacionih tehnologija u kontekstu pravde po meri deteta

Savet Evrope se u standardima primenjivim u kontekstu pravde po meri deteta, dotiče kako u samim Smernicama Komiteta ministara saveta Evrope o pravdi po meri deteta (u daljem tekstu: Smernice), tako i u konvencijama koje detaljno uređuju određene aspekte zaštite dece od pojedinih vrsta nasilja. ^ž

Smernice ističu da u svim sudskim i vansudskim postupcima ili drugim intervencijama, deca treba da budu zaštićena od nanošenja bilo kakve štete, uključujući zastrašivanje, represalije i sekundarnu viktimizaciju. (par. 11) Ovaj generalni princip, Smernice razrađuju u par. 54-59, predviđajući da se ova zaštita ostvaruje kroz prilagođavanje prostora, jezika po meri deteta, prisustva osobe od poverenja i primene adekvatnih tehnika ispitivanja, uključujući takve metode saslušanja kao što je video ili zvučni zapis ili pretpretresno saslušanje iza zatvorenih vrata, i takve iskaze i svedočenja treba smatrati prihvatljivim dokazima. (CoE, Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice, Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies, 2010)

Savet Evrope je značaj upotreba informacionih tehnologija u postupcima koji uključuju decu, prepoznao i u Konvenciji Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe, koja u članu 35 uređuje vođenje intervjua sa detetom. Konvencija ističe značaj sprovođenja intervjua bez odlaganja, u adekvatnim prostorijama, od strane posebno edukovanih profesionalaca i bez bespotrebnog ponavljanja (ograničen broj ispitivanja). Takođe, Konvencija predviđa i pravo deteta na prisustvo osobe od poverenja. Najzad, Konvencija insistira na tome da će država članica preduzeti potrebne zakonske i druge mere da obezbedi da se svi intervjui sa žrtvom ili, kada je to prikladno, sa decom svedocima, snime na video traku i da se ovi intervjui sa video trake mogu prihvatiti kao dokaz tokom sudskog postupka, u skladu sa pravilima predviđenim lokalnim zakonom.

2.3. EU direktive i zaštita maloletnika u krivičnom postupku kroz primenu savremenih tehnologija

U brzo-rastućem zakonodavstvu EU u oblasti procesnih garancija za žrtve i svedoke krivičnih dela, našla je mesta i posebna zaštita dece u krivičnom postupku, a posredstvom upotrebe informacionih tehnologija. U tom smislu, opšti okvir, bez sumnje, predstavlja Direktiva 2012/29/EU evropskog parlamenta i evropskog saveta od 25. oktobra 2012. godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta i zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/JHA EU (u daljem tekstu: Direktiva 2012/029, Direktiva o žrtvama) (EU/2012/029), dok je posebna zaštita obezbeđena kroz direktive usmerene na posebnu zaštitu pojedinih, naročito osetljivih kategorija žrtava.

Direktiva o žrtvama potrebu snimanja iskaza prepoznaje najpre u par. 53 Direktive, a u kontekstu smanjenja broja nepotrebnih interakcija između žrtve i organa postupka. Pored ove opšte odredbe, Direktiva 2012/029 naročito uređuje primenu pomenutih mehanizama kada govori o

potrebi zaštite dece žrtava (član 24. Direktive), predviđajući da se u toku krivične istrage, svaki intervju sa detetom snimi audio i video zapisom, te da se tako snimljeni intervjui mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. Direktiva prepušta preciznije definisanje proceduralnih pravila u vezi sa snimanjem i korišćenjem audio i video zapisa, svakoj državi pojedinačno, u okviru nacionalnog zakonodavstva.

Ipak, Direktiva odlazi i korak dalje od snimanja iskaza kao zaštitnog mehanizma i u par. 63. prepoznaje dodatne mogućnosti zaštite žrtava kroz uvođenje mehanizama za podnošenje krivičnih prijava uz korišćenje komunikacionih tehnologija, kao što je elektronska pošta, video snimci, ili elektronski on-line formulari.

Pored odredaba sadržanih u Direktivi o žrtvama, garancije u ovoj oblasti sadrži i Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 5. aprila 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava kojom se zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2002/629/PUP (u daljem tekstu: Direktiva (2011)036EU) (EU/2011/036) koja u članu 15 uređuje zaštitu dece žrtava trgovine ljudima u krivičnim istragama i postupcima. Direktiva zadržava istu listu garancija koja je tipična za ovu vrstu instrumenata (posebno prilagođene prostorije, razgovor vodi posebno obučena osoba od početka do kraja postupka, ograničen broj saslušanja, prisustvo osobe od poverenja, saslušanje bez prisustva javnosti, itd) ali i mogućnost saslušanja bez fizičkog prisustva deteta u sudnici, dakle na daljinu uz upotrebu odgovarajućih komunikacionih tehnologija.

3. Posebna zaštita maloletnih lica od sekundarne viktimizacije i korišćenje tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku Republike Srbije

Kao što je ranije pomenuto, na nivou međunarodnih standarda posebno se insistira na potrebi ustanovljavanja posebnih mera zaštite i pomoći deci, odnosno definisanju odredaba koje promovisu neophodnost uspostavljanja nacionalne i međunarodne saradnje u prevenciji i umanjenju posledica sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku i zaštiti dece žrtava. Tako npr. u smislu člana 24. Direktive se nalaže državama članicama da osiguraju da tokom istrage razgovor sa decom žrtvama bude audio-vizuelno snimljen tako da se može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. (EU/2012/029) *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* sadrži u osnovi adekvatne norme kojima se u osnovi umanjuju posledice sekundarne viktimizacije maloletnih lica oštećenih kada se saslušavaju kao svedoci korišćenjem tehničkih pomagala, tj. saslušanjem putem audio i video linka. Međutim i u ovoj oblasti neophodna su usaglašavanja, prevashodno sa odredbama *Zakonika o krivičnom postupku* vezano za tužilačku istragu, kao i određena preciznija rešenja vezana za upotrebu audio-video linka (poput: jasnog definisanja tehničkih standarda i protokola za korišćenje audio i video linka, načina rukovanja tehničkim sredstvima za prenos slike i zvuka, mesta i uloge stručnog lica i službenika za pružanje podrške i pomoći maloletnim licima oštećenim kada se i kako od njih uzima iskaz, itd.), izričite zabrane suočavanja i nemogućnosti unakrsnog ispitivanja i postavljanje sugestibilnih pitanja maloletnim licima. Preciziranje posebnih pravila, ustanovljavanje posebnih mera zaštite, kao i upotreba tehničkih pomagala kako bi se jednom uzet iskaz mogao čuvati i koristiti u kasnijim fazama krivičnog postupka, predstavljaju, mišljenja smo, dobre primere koji se koriste u nacionalnim zakonodavstvima, u smislu umanjenja posledica sekundarne viktimizacije maloletnih lica (Stevanović & Vujić, 2020, pp. 103-105).

Inače, kada se vodi postupak za krivična dela učinjena na štetu maloletnih lica prema oštećenom se mora odnositi vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj (minimiziranje sekundarne viktimizacije). Stoga će se saslušanje maloletnih lica obaviti uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je oštećeno nekim krivičnim delom navedenim u ZMUKD, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a izuzetno i više puta ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. U slučaju da se maloletno lice saslušava više od dva puta, sudija je dužan da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoju maloletnog lica.

Ako s obzirom na osobenosti krivičnog dela i svojstva ličnosti maloletnog lica, oceni da je to potrebno, sudija će narediti da se maloletno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, a saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, u prostoriji u kojoj se svedok nalazi, tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Maloletna lica, kao svedoci-oštećeni, mogu se saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi-organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica. Kada je maloletno lice saslušano na neki od prethodno navedenih načina, na glavnom pretresu će se uvek pročitati zapisnik o njegovom iskazu, odnosno pustiti snimak saslušanja (čl. 152 ZMUKD).

Ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti, posebno osetljivo, odnosno nalazi se u posebno teškom duševnom stanju, zabranjeno je vršiti suočenje između njega i okrivljenog (čl. 153 ZMUKD). Ako prepoznavanje okrivljenog vrši oštećeno maloletno lice, sud će postupati posebno obazrivo, a takvo prepoznavanje će se u svim fazama postupka vršiti na način koji u potpunosti onemogućava da okrivljeni vidi ovo lice (član 155 ZMUKD).

Najveći problem u praksi predstavlja činjenica da iako Zakonik o krivičnom postupku načelno zabranjuje postavljanje pitanja svedoku koja predstavljaju navođenje na odgovor (sugestibilna pitanja), to dozvoljava ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu (čl. 98 ZKP), čime nije isključena mogućnost unakrsnog ispitivanja i posebno osetljivog svedoka, uključujući i situaciju kada je taj svedok maloletno. Po mišljenju pojedinih teoretičara to je propust, koju ne otklanja ni odredba 104. stav 1. ZKP koja propisuje da se posebno osetljivim svedocima pitanja postavljaju preko organa postupka, budući da pitanja formuliše stranka koja ispituje što bi značilo da ona mogu biti i sugestivne prirode. Stoga oni izlaz iz ove situacije vidi u potpunoj zabrani postavljanja sugestivnih pitanja maloletnim licima (Škulić, M (2014), str: 51-53; Škulić, M. (2016), str: 77-78; Bejatović, S. (2020), str: 29-30).

Takođe mišljenja smo da iako zakonodavac načelno isključuje suočenje između oštećenog maloletnog lica, koje spada u kategoriju posebno osetljivih lica i okrivljenog, u praksi takva norma se ne poštuje u svakom konkretnom slučaju. *Ratio legis* ove odredbe temelji se na činjenici da je suočenje po definiciji vrlo tenziona procesna radnja, čija suština i jeste u izazivanju odgovarajućeg „konflikta” između dva davaoca suprotnih iskaza, da bi se na temelju toga ili jedan od davaoca iskaza nagnao da odstupi od lažnog iskaza ili da bi se tako, omogućilo sudiji da bolje stekne sopstvenu neposrednu impresiju o dokaznom kredibilitetu i uopšte o verodostojnosti pojedinih međusobno suprotstavljenih iskaza. S druge strane, u praksi suočenje vrlo retko dovodi do odstupanja u odnosu na već dati iskaz, tj. ono se ne smatra efikasnom radnjom. "Stoga, suočenje, kao radnju koja je istovremeno izuzetno tenziona i načelno je konflik-

tnog karaktera, a nije dovoljno efikasna u praksi, po pravilu ne treba ni sprovesti u postupku za krivična dela kojima je oštećeno maloletno lice, a ono je formalno i zabranjeno kada je maloletno lice u posebno teškom stanju, tj. spada u kategoriju tzv. posebno ranjivih lica (Videti šire: Škuljić, M. (2015), str: 22-26)". Mišljenja smo da navedeno treba onemogućiti ustanovljavanjem izričite zabrane suočavanja sa maloletnim lice za sva krivična dela propisana članom 150. ZMUKD.

3.1. Status posebno osetljivih svedoka i upotreba video-linka

Status posebno osetljivog svedoka organ postupka može po službenoj dužnosti ili na zahtev stranaka, odnosno samog svedoka, odrediti svedoku koji je posebno osetljiv s obzirom na neku od sledećih opciono propisanih okolnosti: 1) uzrast, 2) životno iskustvo, 3) način života, 4) pol, 5) zdravstveno stanje, 6) prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno 7) druge okolnosti slučaja (u skladu sa čl. 98 ZKP-a).

Rešenje o određivanju statusa posebno osetljivog svedoka donosi: a) javni tužilac, b) predsednik veća ili c) sudija pojedinac. Protiv rešenja kojim je usvojen ili odbijen zahtev da se svedoku odredi status posebno osetljivog svedoka nije dozvoljena posebna žalba. Zaštita posebno osetljivog svedoka postiže se postavljanjem punomoćnika, ili posebnim načinom ispitivanja, kojim se izbegava „sekundarna viktimizacija”, odnosno druge štetne posledice krivičnog postupka u odnosu na svedoka.

Ako smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka, organ postupka donosi rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku, a javni tužilac ili predsednik suda postavlja punomoćnika po redosledu sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti.

Posebno osetljivom svedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, o čemu odlučuje organ postupka. Ako organ postupka odluči da se posebno osetljivi svedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi.

Posebno osetljivi svedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica, a u takvom slučaju organ postupka može odrediti da se koriste tehnička sredstva za prenos slike i zvuka, odnosno ispitivanje obavi uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica.

Posebno osetljivi svedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako nisu kumulativno ispunjena dva uslova: 1) potrebno je da sam okrivljeni zahteva suočenje, te 2) neophodno je da organ postupka dozvoli suočenje, vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane.

U *Zakoniku o krivičnom postupku*, nije isključio mogućnost da se prilikom unakrsnog ispitivanja posebno osetljivih svedoka, postavljaju sugestivna pitanja, koja su prema opštem zakonskom pravilu, moguća kada se radi o unakrsnom ispitivanju svedoka na glavnom pretresu.

Sugestivna pitanja su u odnosu na posebno osetljive svedoka izuzetno opasna i lako mogu dovesti do njihove naknadne traumatizacije, te se ispoljiti kao vid sekundarne viktimizacije. U tom smislu mogućnost postavljanja sugestibilnih pitanja posebno osetljivom svedoku u toku unakrsnog ispitivanja, jer navedeno nije nigde izričito zabranjeno, mišljenja smo predstavlja najveći propust zakonodavca i u prvim narednim izmenama procesnog zakonodavstva trebalo bi da bude otklonjena.

Važno je ukazati i da je Evropski sud za ljudska prava u nekim svojim odlukama, zaključio da posebne interese u krivičnom postupku imaju određene kategorije svedoka, koji su u isto vreme i žrtve krivičnih dela, a koji usled određenih vrsta krivičnih dela učinjenih na njihovu štetu, ali i drugih okolnosti, poput pola, uzrasta, načina života i sl., spadaju u kategoriju tzv. posebno osetljivih "ranjivih" svedoka. To se naročito odnosi na decu koja su žrtve seksualnih krivičnih dela ili nasilja u porodici. Prema stavu suda kod ove kategorije svedoka postoji visok stepen rizika od "sekundarne viktimizacija", pa je sud smatrao da bi takva lica naročito ozbiljno bila traumatizovana suočavanjem sa okrivljenim tokom suđenja, zbog čega opravdano preduzimanje određenih mera kojima se štitila kako intimna sfera ove vrste svedoka i žrtava, tj. oštećenih krivičnim delima, tako i njihov psihički status koji bi mogao biti ozbiljno ugrožen ili povređen ako bi se ta lica neposredno pojavila na suđenju. Takođe, Evropski sud za ljudska prava posebnu pažnju posvećuje i "mogućnosti" korišćenja iskaza koje je svedok dao u ranijim fazama krivičnog postupka, pre svega u istrazi. Naime, sud je u nekim svojim odlukama: *Windisch*,¹³ *Unterpertinger*,¹⁴ *Saidi*,¹⁵ *Rachdad*,¹⁶ zaključio da korišćenje iskaza iz ranijih stadijuma krivičnog postupka, a bez neposrednog ispitivanja svedoka na glavnom pretresu pre sudom koji treba meritorno da odluči o predmetu krivičnog postupka, načelno nije isključeno, ali da je to moguće "samo pod određenim restriktivnim uslovima" (Škulić, M. (2011), str: 348-366; Škulić, M. (2020), str: 508). Prema mišljenju suda od suštinske je važnosti da se radi o svedoku koji iz objektivnih razloga ne može da bude prisutan na suđenju, bilo stoga što ga nije moguće pronaći, tj. zato što se ne zna gde boravi, bilo zato što više nije u životu, ili se radi o nekom drugom objektivno ozbiljnom i legitimnom razlogu za neprisustvovanje svedoka glavnom pretresu. Takođe je bitno da je odbrana u prethodnim fazama postupka u okviru kojih je takav svedok dao svoj iskaz, imala priliku da ga ispita, te da pored toga, službeni akteri krivičnog postupka, kao i uopšte, organi državne vlasti, ne snose odgovornost što je takav svedok u konkretnom slučaju odsutan (Videti šire: Škulić, M. (2015): str. 19-22).

3.2. Upotreba tehničkih sredstava/ instrumenti zaštite maloletnih oštećenih lica i njihova implementacije u nacionalno krivično zakonodavstvo

Republika Srbija poslednjih godina čini napore u cilju stvaranja neophodnih tehničkih uslova za unapređenje prava žrtava i svedoka krivičnih dela, a imajući u vidu pojedina istraživanja i analize koje su sačinjene s ciljem sagledavanja trenutnog stanja, neophodne su izmene i u normativnom delu koji se odnosi na uklanjanje terminološke nedoumice u pogledu odnosa pojmova "žrtva" i "oštećeni", unapređenje prava na pravnu pomoć, prava na informisanje (blagovremene i tačne informisanosti o pravima žrtve i statusu krivičnog predmeta u kojoj se ona

13 Case of Windisch v. Austria (*Application no.12489/86*), presuda od 27. septembra, 1990. godine.

14 Case of Unterpertinger v. Austria (*Application no.9120/80*), presuda od 24. novembra 1986. godine.

15 Case of Saidi v. France (*Application no.14647/89*), presuda od 20. septembra, 1993. godine.

16 Case of Rachdad v. France - Application No. 71846/01, judgment of 13 November 2003, final on 13 February 2004.

pojavljuje kao oštećena) i prevođenje, ustanovljavanje "individualne procene" radi utvrđivanja posebnih potreba u svakom konkretnom slučaju, kao i određena preciziranja vezana za upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, a sve u cilju unapređenja prava žrtava i njihove zaštite od sekundarne viktimizacije. Pored pomenutih izmena krivičnog zakonodavstva, određene intervencije su neophodne i u pravosudnom organizacionom zakonodavstvu, ali i ključnim podzakonskim aktima, poput Sudskog poslovnika i Pravilnika o upravi u javnim tužilaštvima.

Kada je reč o izmenama i dopunama *Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku*, kao ključne tačke koje zahtevaju zakonodavnu intervenciju, posebno su prepoznata sledeća pitanja:

- usklađivanje sa definicijom žrtve iz Direktive (2012)029;
- *pravo žrtava da prilikom izvođenja dokaznih radnji sa njima bude osoba od poverenja;*
- *zabrana unakrsnog ispitivanja i sugestibilnih pitanja kod ispitivanja posebno osetljivih žrtava i svedoka;*
- unapređenje prava žrtava na dostavljanje relevantnih akata u krivičnom postupku;
- unapređenje prava žrtava na pravni lek u krivičnom postupku;
- obim, dostupnost i postupak korišćenja podataka iz upitnika o proceni individualnih potreba žrtve tokom krivičnog postupka;
- *maloletno lice kao svedok i status posebno osetljivog svedoka;*
- *pitanje upotrebe video linka;*
- uslovi za isključenje javnosti sa glavnog pretresa;
- zaštita podataka o posebno osetljivim svedocima;
- upotreba jezika u krivičnom postupku;
- nadležnost i postupak obaveštavanja žrtve o puštanju okrivljenog iz pritvora.

U pogledu izmena i dopuna *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* kojim se relevantne odredbe ovog Zakona usklađuju sa odredbama Direktive (2012)29 EU, kao naročito važna identifikovana su sledeća pitanja:

- obim primene prava na punomoćnika oštećenog;
- ograničenje broja ispitivanja maloletnog oštećenog;
- zabrana suočavanja maloletnog oštećenog koji je mlađi od 14 godina.

Određeni deo aktivnosti na postavljenim ciljevima bio je realizovan i u okviru projekta: "Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u Srbiji" koji je finansiran od strane Evropske unije i realizovan u partnerstvu sa Ministarstvom pravde, Ministarstvom za rad, boračka i socijalna pitanja i Unicefom tokom 2015 i 2016. godine. Tako su Pravosudna akademija i Centar za prava deteta održali, u periodu od 29. maja do 6. novembra 2016. godine u 89 osnovnih sudova informativne sesije na temu: *Zaštita maloletnog lica kao oštećenog i svedoka u krivičnom postupku*. Ove informativne sesije su organizovane intersektorski, za predstavnike pravosuđa, socijalne zaštite i predstavnike policije. Predavači su bili psiholozi, pedagozi, dečiji psihijatri i drugi iskusni stručnjaci u radu sa decom koji su za to prošli posebnu pripremu, a u okviru pomenutog IPA 2013 projekta. Na informativnim sesijama prisustvovalo je 1015 učesnika: 393 predstavnika suda, 180 predstavnika tužilaštva, 247 predstavnika centara za socijalni rad, 166 predstavnika policije i 29 predstavnika drugih institucija. Osnovni cilj infosesija bio je da se profesionalcima, prevashodno nosiocima pravosudnih funkcija, ali i svima onima koji rade sa decom žrtvama, ukaže na značaj umanjena posledica sekundarne viktimizacije po dete žrtvu ili svedoka u krivičnom postupku, kako se to čini, da se ukaže na aktivnu ulogu stručnjaka u pripremi maloletnog lica za sam postupak, odnosno o tome šta će se dešavati i koje su uloge profesionalaca koji će sa njim neposredno razgovarati, odnosno ukaže na značaj forenzičkog intervjua s ciljem što efikasnijeg postupanja, a vođenog u skladu sa najboljim interesom deteta. Ceo proces bio je praćen definisanjem, publikovanjem i distribucijom: *Smernica za zaštitu dece u krivičnim postupcima*. Veliki značaj održanih infosesija ogledao se i u činjenici da su učesnicima predstavljene aktivnosti *Jedinića za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku* s ciljem pružanja podrške, uz mogućnost da se putem korišćenja mobilne opreme za uzimanje iskaza putem audio i video linka iskaz deteta uzme van prostorija suda od strane za to posebno obučeni stručnih lica i u realnom vremenu prezentuje organima postupka, optuženom i njegovom braniocu. Nažalost, *Jediniće za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku* više nisu u funkciji jer je njihovo postojanje bilo ograničeno trajanjem samog projekta (Stevanović, I. (2019) str.165-166).

2018. u Srbiji je započela i realizacija projekta: "Podrška žrtvama i svedocima u Srbiji". Realizaciju projekta finansira Evropska unija, a sprovodi Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, kao partner odabran od strane Ministarstva pravde Republike Srbije. Osnovni cilj ovog projekta je da doprinese vladavini prava i jačanju pravosudnog sistema Republike Srbije radi unapređenja zaštite prava žrtava i svedoka u krivičnom postupku u Republici Srbiji. S tim u vezi ključne komponente projekta su:

- Unapređenje strateškog i zakonodavnog okvira preko izrade i implementacije Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela (za period od 2021. do 2025. godine) sa Akcionim planom za sprovođenje Nacionalne strategije;
- Uspostavljanje Koordinacionog tela za praćenje strateških dokumenata i rad na izmenama i usaglašavanju pravnih propisa u cilju ostvarivanja prava žrtava i svedoka;
- Jačanje kapaciteta državnih institucija i pružalaca podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela kroz kreiranje i sprovođenje različitih obuka i izradu priručnika, kao i širenje mreže institucija i organizacija koje žrtvama i svedocima pružaju podršku;

-
- Izrada registra pružalaca usluga razvoj sveobuhvatnog sistema za upravljanje bazama podataka i vođenje predmeta za sve pružaoce usluge i formiranje pozivnog centra;
 - Jačanje kapaciteta svesti šire javnosti o postojanju, važnosti i ulozi službi za podršku žrtvama u Srbiji, kao i edukacija volontera u ovoj oblasti a sve sa ciljem stvaranja održivog sistema (Videti više u: (Kolaković-Bojović, 2020, pp. 44-46))

Tokom realizacije projekta u 2020 i 2021. godini prve dve ključne komponente su i realizovane, a opremljeno je i pet viših sudova u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu i Novom Pazaru sa prostorijama i tehničkom opremom za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku. Takođe, sačinjen je i Nacrt *Pravilnika o upotrebi tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku*, gde je, pored ostalog, preciziran način rukovanja tehničkim sredstvima za prenos slike i zvuka, izgled prostorije za ispitivanje u kojoj se nalazi posebno osetljiv svedok, mesta i uloge stručnog lica i službenika za pružanje podrške i pomoći žrtvama i posebno osetljivim svedocima, kada se i kako od njih uzima iskaz u posebnim prostorijama za ispitivanje, način vođenja zapisnika, kao i koji tehnički standardi i protokoli moraju da budu ispunjeni.

4. Zaključci i perspektive

U kontekstu svega ranije izloženog, važno je ukazati da je u 2021. godini formirana posebna radna grupa Ministarstva pravde za izradu Nacrta Zakona o izmenama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Ovaj zakon sadrži i posebnu glavu koja se odnosi na posebne mere zaštite maloletnih lica oštećenih kada se ona saslušavaju kao svedoci, kao i niz pravila koja se moraju poštovati da bi se umanjile posledice sekundarne viktimizacije maloletne žrtve u krivičnom postupku. Javna rasprava povodom sačinjenog Nacrta je okončana i očekuje se konačna finalizacija teksta kako bi bio dostavljen Vladi Republike Srbije, a potom i Narodnoj skupštini na usvajanje, čime bi konačno bili stvoreni preduslovi za otklanjanje problema koji su godinama postojali u praksi.

O neophodnim izmenama zakona i usaglašavanjima vezanim za *Zakonik o krivičnom postupku* već smo ukazali u ovom radu, a nema sumnje da bi tek njihovim usvajanjem postignuta potpuna komplementarnost odredaba koje treba da obezbede punu zaštitu dece u krivičnom postupku kroz upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija.

Pored potpunog usaglašavanja normativnog okvira, ne sme ostati van fokusa i dalja nabavka neophodne IKT opreme, koja je i dalje nedostupna u većini sudova i tužilaštava. Kako je opremanje svih sudova i tužilaštava takvom opremom dosta ambiciozan i skup poduhvat, prioritet bi trebalo da bude obezbeđivanje uslova da ona bude dostupna makar u svim sedištim viših sudova i/ili tužilaštava, pri čemu bi bilo omogućeno zajedničko korišćenje opreme. Uz to, i pored prekida u radu mobilnih timova nakon što je okončan projekat koji je podržavao njihov rad, mišljenja smo da od njih ne treba trajno odustati, budući da su profesionalci uključeni u sistem maloletničkog pravosuđa i socijalne zaštite, jednoglasni u oceni da su rezultati njihovog rada bili izuzetni i da je pogodnost ispitivanja deteta u okruženju u kojem se oseća sigurno i prijatno, nezamenjive.

Najzad, treći i neodvojivi element uspostavljanja funkcionalnog sistema zaštite dece u krivičnom postupku primenom informaciono-komunikacionih tehnologija, predstavlja obezbeđivanje kontinuiteta obuke u oblasti pravde po meri deteta koja pored teoretskih znanja i praktičnih veština u pogledu tehnika ispitivanja deteta, mora uključiti i veštine vezane za upotrebu modernih tehnologija. Time bi se izbegle poteškoće koje se javljaju u praksi i koje, ne samo da predstavljaju dodatno opterećenje sudijama i tužiocima koji opremu koriste, već mogu dovesti do neplaniranih promena u toku ispitivanja i rezultirati negativnim iskustvima za dete koje daje iskaz, a time i obesmisлити svrhu svedočenja posredstvom sredstava za prenos slike i zvuka.

Reference

1. Bejatović, S. (2020). *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite. Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)* (str. 13-39). Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
2. CoE. (2007). •*Konvencija o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja („Lanzarot konvencija”) Saveta Evrope (Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, "Službeni glasnik RS - Međun.*
3. CoE. (2010). *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice, Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies.*
4. CRC. (2019). *Committee on the Rights of the Child General Comment No. 24 (2019), replacing General Comment No. 10 (2007) on children's rights in juvenile justice, Geneva, 18 September 2019.*
5. ECOSOC. (1997). *Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, Recommended by Economic and Social Council resolution 1997/30 of 21 July 1997.*
6. ECOSOC. (2005). *Guidelines in Matters involving children victims and witnesses of crime, adopted by ECOSOC Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, Fourteenth session Vienna, 23-27 May 2005,.*
7. EU/2011/036. (n.d.). *Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA.*
8. EU/2012/029. (n.d.). *Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.*
9. Karović, T., Protić, S., Kolaković-Bojović, M., Paraušić, A., & Drndarević, N. (2020). *Analiza uticaja promene Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u periodu od 2006. do 2020. godine.* Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Misija OEBS-a u Srbiji. Preuzeto sa https://www.iksi.ac.rs/pdf/analiza_iksi_osce_2021.pdf
10. Kolaković-Bojović, M. (2015). *Jačanje kapaciteta pravosudne akademije kao preduslov održivosti kvaliteta obuke za postupanje u krivičnim postupcima prema maloletnicima.* U L. Kron (Ur.), *Maloletnici kao izvršioци i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str. 395-404). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

-
11. Kolaković-Bojović, M. (2017). *Žrtva krivičnog dela (Poglavlje 23 - norma i praksa u Republici Srbiji)*. U S. Bejatović (Ur.), *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle)* (str. 140-150). Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
 12. Kolaković-Bojović, M. (2018). *Child victims in Serbia-normative framework, reform steps and EU standards*. U I. Stevanović (Ur.), *Child Friendly Justice* (str. 171-182). Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research.
 13. Kolaković-Bojović, M. (2020). *Direktiva o žrtvama (2012/29/EU) i kazneno zakonodavstvo Republike Srbije*. U S. Bejatović (Ur.), *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)* (str. 41-54). Beograd: Misija OEBS-a u Republici Srbiji.
 14. Kolaković-Bojović, M. (2021). *Life Imprisonment and Parole in Serbia – (Un)Intentionally Missed Opportunity*. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 59(1), 93-108.
 15. Kolaković-Bojović, M., Turanjanin, V., & Tilovska Kechehi, E. (2018). *Support to victims of crime: EU standards and challenges in Serbia. Towards a better future : the rule of law, democracy and polycentric development* (str. 125-135). Bitola: Faculty of Law, St. Kliment Ohridski University.
 16. *Rachdad v. France*, 71846/01 (ECtHR November 13, 2003).
 17. *Saidi v. France*, 1467/89 (ECtHR September 20, 1993).
 18. Škulić, M. (201). *Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnoprocesnom sistemu Srbije: Aktualno stanje, potrebe i mogućnosti promene*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
 19. Škulić, M. (2011). *Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice*. U *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & Službeni glasnik.
 20. Škulić, M. (2014). *Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku*. U N. Vučković-Šahović, *Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela* (str. 43-70). Beograd: International Management Group.
 21. Škulić, M. (2016). *Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29"*, u: , (ur. Ignjatović, Đ.), edicija Crimen, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. (Đ. Ignjatović, Ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji VI deo*.
 22. Škulić, M. (2020). *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni glasnik.
 23. Stevanović, I. (2019). *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (neophodni koraci za unapređenje sistema)*. U S. Bejatović (Ur.), *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet*

(*međunarodno pravni standardi i stanje u Srbiji*) (str. 156-169). Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

24. Stevanović, I., & Vujić, N. (2020). Međunarodnopravni standardi o krivičnopravnim instrumentima zaštite oštećenih lica i razlozi neophodnosti njihove implementacije u nacionalno krivično zakonodavstvo. U S. Bejatović (Ur.), *Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, norma i praksa)* (str. 88-108). Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
25. Unterpertinger v. Austria , 9120/80 (ECtHR November 24, 1986).
26. Windisch v. Austria , Application no.12489/86 (ECtHR September 27, 1990).